

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET
Časopis „EKONOMSKE TEME”
Godina izlaza XLIX, br. 3, 2011, str. 483-507
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 624 Fax: +381 18 4523 268

FILOZOFIJA I EKONOMIJA: FILOZOFIJA NA PIRAMIDI ZNANJA (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

Dr Ljiljana Rajšić*

Rezime: Predmet ove rasprave jeste problem odnosa prema filozofiji u svetu znanja, koji se, konkretno, uočava na relaciji filozofija – ekonomska nauka. Iz kritičkog diskursa o tom problemu izrasta potreba za potpunim sagledavanjem i dubljim osvetljavanjem ove složene relacije u kontekstu ekonomskog obrazovanja. Odnos prema filozofiji u naučnim krugovima koji je bitno antifilozofski reflektuje se na sam obrazovni proces, tako da se akademsko obrazovanje, ovde apostrofirano, ekonomsko obrazovanje, odvija u uočljivom, dominantnom, antifilozofskom duhu – filozofija je shvaćena kao nešto beskorisno i suvišno. Razmišljanje o nipodaštavanju ili ignorisanju značaja filozofske obrazovanosti ekonomskih stručnjaka za samu ekonomsku praksu, za vođenje ekonomskih poslova, dovodi do zaključka o takvom, antifilozofskom, odnosu prema filozofiji kao o dimenziji ispoljavanja pogrešne svesti kojom je opterećeno ekonomskonaučno mišljenje. „Ekonomskonaučni imperijalizam“ koji se može konstatovati na relaciji filozofija – ekonomska nauka, bitno određuje samo shvatanje značaja filozofije za sistem ekonomskonaučnog znanja. I, dok se, na jednoj strani, odriče fundirajući značaj filozofije za ekonomskonaučno znanje, zbog čega filozofija, kao posebna, propedeutička obavezna akademska disciplina iščezava iz nastavnih sadržaja u obrazovnom procesu koji produkuje ekonomske stručnjake, na drugoj strani uočljivo je tako-reći sveprisustvo „filozofije“ unutar samih ekonomskih disciplina – bezgranični intelektualni imperijalizam principa ekonomske korisnosti i ekonomske racionalnosti oblikuje samo ekonomskonaučno znanje na način koji dignitet filozofije dovodi do najnižeg stepena.

Ključne reči: nauka, filozofija, ekonomija, ekonomska nauka, znanje, obrazovanje

I

Čemu filozofija danas? Koji je smisao filozofiranja i filozofije u našem dobu? Šta filozofija nudi savremenom čoveku? – pitanja su koja se nameću već

* Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet; e-mail: ljiljana.rajsic@eknfak.ni.ac.rs

UDK 101.1:33, pregledni rad

Primljeno: 14.7.2011. Prihvaćeno: 21.9.2011.

sama po sebi, čim protivrečna istina: veoma izraženi antifilozofski duh u čijem znaku se odvija naša svakidašnjica i, tome nasuprot – neukidiva ljudska potreba za filozofijom, za odgovorima na filozofska pitanja, postane predmet razmišljanja. Postavljanje pitanja o smislu i razlogu postojanja filozofije danas, dobija formu ozbiljnog filozofskog problema, ukoliko se postavi sveobuhvatno, ukoliko se njime želi odgovoriti i na pitanje o značaju filozofije u svetu znanja, za nauku, za naučno stvaralaštvo, posebno – za ekonomsko-naučno stvaralaštvo i, neizostavno povezano sa time, za akademsko obrazovanje, za nastavni proces proizvodnje kadrova, naročito, za proces obrazovanja budućih ekonomista.

Smisao samog pitanja zašto je potrebna filozofija danas proizlazi iz suštinskih karakteristika filozofije, iz onoga šta filozofija stvarno oduvek jeste. Zbog toga je čovekova potreba za filozofijom, koja izvire iz njegove generičke odredbe, potreba za sadržajima koji se nazivaju filozofskim i koji su kao takvi: univerzalna kulturna vrednost, misao svoga vremena, pogled na svet, kritička svest, utopijsko mišljenje, fundirajuće znanje, obrazovna znanost. Čemu, dakle, filozofija danas, u antifilozofskom vremenu, kao univerzalna kulturna vrednost, kao misao svoga vremena, kao pogled na svet, kao kritička svest, kao utopijsko mišljenje, kao fundirajuće znanje u svetu znanja? I, naročito – čemu filozofija danas, u nastavnom procesu, na piramidi znanja, kao obrazovna znanost? Konkretnije – zbog čega su potrebni filozofski sadržaji u predvorju sveta rada jednom budućem ekonomskom stručnjaku? Pitanje se može formulirati i ovako: kakvu korist ima budućim ekonomistama od izučavanja sadržaja filozofije kao opšteteorijske, opštekulturne, opšteobrazovne, humanističke, propedeutičke, fundirajuće, podržavajuće i komplementarne discipline?

Govor o razlozima i smislu postojanja filozofije, o njenom značaju za čoveka, za društveni život sadašnjice, za čovečanstvo, kao i za svet naučnog znanja, koji ima dimenziju ozbiljnog aksiološkog pristupa, jer se radi o vrednosnom odnosu prema filozofiji, jeste uvek i govor o razlozima i smislu postojanja filozofije kao „obrazovne znanosti“. Jer, ono što filozofija pruža čoveku kao inteligentnom, društvenom, kulturnom i radnom biću, može mu pružiti na najadekvatniji način, pre svega, u institucionalnim okvirima, kroz proces filozofskog obrazovanja, u konkretnom slučaju, u funkciji ekonomskog obrazovanja – pod okriljem univerziteta.

Saznavalački interes, koji proishodi iz čovekove potrebe za znanjem, najizvorniji je interes ljudskog intelekta. A taj interes se najpotpunije zadovoljava u obrazovnom procesu, na nivou univerzitetske nastave. Univerzitet – mikrouniverzum, univerzum nauke, prostor okupljanja i susretanja nauka – prirodnih, društvenih, psiholoških, matematičkih i filozofskih; teorijskih i empirijskih; fundamentalnih i primenjenih. I, isto tako – univerzum svekolikog naučnog znanja, tradicionalnog i savremenog: pod jednim krovom okupljeno, integrisano naučno znanje, čiji se smisao postojanja ostvaruje u jedinstvenom procesu njegovog sistematskog i sistematičnog prenošenja i sticanja. Univerzitet je

Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

mesto studiranja, studioznog pristupanja nauci, naučnom znanju, temeljnog načina sticanja, usvajanja i osvajanja znanja. Ne površnog, plitkog, feleričnog, šupljikavog, pogrešnog, prepunog nedostataka i protivrečnosti, već relativno kompletnog, celovitog, zaokruženog, koherentnog, harmonizovanog, potpunog znanja. Ali, to je i zahtev, tačnije, imperativ našega vremena, epohalnih društveno-istorijskih, posebno ekonomskih procesa, čiji smo savremenici. Uloga koju je sebi dodelio ljudski (politički i ekonomski) subjekt u uobličavanju i preuobličavanju društvenog objektiviteta potencira značaj znanja, a to znači – značaj visokoobrazovanih kadrova, istinskih znalaca u shvatanju i menjanju postojeće stvarnosti.

Opređeljivanje za neki poziv, za obavljanje delatnosti čija je svrha ostvarivanje određene društvene funkcije, podrazumeva svest o potrebi sticanja stručnosti, kao uspešnom funkcionalnom povezivanju znanja. Opređeljivanje za poziv ekonomiste danas znači izbor, ličnu odluku vođenu željom za ostvarivanjem lične ambicije i afirmacije. Obrazovanje, proces sticanja široke lepeze znanja u funkciji budućeg poziva, kao predvorje sveta rada, trebalo bi da pripremi stručnjake, u konkretnom slučaju – ekonomske stručnjake, za uspešno vođenje ekonomskih poslova. Očigledna poplava „instant“ univerziteta, proizvodnja stručnjaka uskih specijalista pragmatičara i njihov angažman u društvu, u vođenju ekonomskih poslova bez vizije i moći sagledavanja i predviđanja mogućih posledica takvog angažmana, doprinose proizvodnji i reprodukciji krize u sferi ekonomije – uobličavanje stvarnosti kao okvira i uzroka svekolikog ljudskog nezadovoljstva. Ako nedostatak kritičke i samokritičke svesti, moći da se sagledava celina ekonomskih procesa i dugoročni karakter posledica parcijalnih, pragmatičkih, poteza, usled posedovanja uskog, uskospecijalizovanog znanja dovodi do zastoja u ekonomskom razvoju, a po svemu sudeći je tako, onda „misiiju“ prevazilaženja krize i uobličavanja bolje, prosperitetnije, obećavajuće društvene stvarnosti treba da preuzmu ekonomisti – intelektualci, visokoobrazovani i svestranoobrazovani stručnjaci, vizionari i istinski humanisti.

Slavljenje znanja koje karakteriše novovekovnu filozofiju do danas nije izgubilo na snazi. Naprotiv! Naša savremenost to nedvosmisleno pokazuje i više nego ikada dokazuje moć znanja, kao i nemoć neznanja u vođenju društvenih poslova, ekonomskih posebno. Znanje je moć! Ko ima znanje, taj ima moć – ekonomsku, političku, ideološku. Ko ima moć, taj je gospodar planete. Taj ostatak sveta ima u šaci. Globalizujući procesi u čijem znaku se odvija savremena istorija tu činjenicu samo potcrtavaju. Razotkrivanje fenomena znanja kao moći, upotrebe i zloupotrebe moći znanja u međunarodnim relacijama jeste, u stvari, razotkrivanje tendencije ka konzervisanju stanja stvari: pošto se u osnovi ekonomskog napredovanja nalazi primenjeno naučno znanje, pokazuje se da, što je neka država bogatija, ekonomski razvijenija, u njoj se više izdvaja za razvoj nauke, čiji rezultati i njihova primena u ekonomiji doprinose još bržem ekonomskom razvoju. I, krug se tako zatvara.

Reč je, dakle, ne o bilo kakvom znanju, već o naučnom znanju, o primenjenom naučnom znanju. Jer, smisao i razlog postojanja nauke je upravo u tome – u praktičnoj primeni njenih rezultata. Duboko humanistički smisao nauke jeste u tome, da se ona, kao znanje, realizuje, da se objektivizuje, da koristi čoveku, da, između ostaloga, doprinosi njegovom blagostanju. Osim što, kao teorijsko znanje, objašnjavaju stvarnost, nauke teže da ostvare svoju praktičnu svrhu. Primenjeno naučno znanje utoliko više ostvaruje svoj značaj, ukoliko je u službi ekonomije.

Šta je sa filozofijom, sa filozofskim znanjem? Da li filozofsko teoretisanje može da doprinese blagostanju, dobrobiti ljudi i time ostvari svoju praktičnu svrhu? Konkretnije – da li se i za filozofiju može kazati da je u službi ekonomske prakse? Dijalektika filozofije i društvene stvarnosti se ogleda u tome što je, s jedne strane, društvena stvarnost predmetni sadržaj filozofije, a s druge strane – filozofija je sastavni deo društvene stvarnosti. Pošto je celokupni društveni život u suštini praktičan (Marks), radi se o tome – da li filozofsko znanje može da se primeni u konkretnim oblicima društvene prakse. Da li filozofija, kao znanje, može poneti epitet „primenjeno znanje“ u ekonomskim poslovima, na primer?

Neposredno primenjeno naučno znanje, svedoci smo, osim što donosi blagostanje, produkuje i reprodukuje probleme koji, u izvesnom smislu, potiru ili umanjuju pozitivne rezultate. Zbog toga nauke, dakle, i ekonomska nauka, etički posmatrano, treba da ponesu teret krivice i da ostvare misiju „spasioca“, tako što će pronaći rešenja za probleme koje su proizvele. U svakom slučaju, moć neposredno primenjenog znanja srazmerna je proizvedenom društvenom blagostanju, očiglednoj koristi koju ljudi imaju u svojoj svakidašnjici. Za razliku od naučnog znanja, primenjeno filozofsko znanje ne donosi ljudima takvu, neposrednu, očiglednu, korist. O koristi filozofije, kao znanja za ljudski život, može se govoriti, pre svega, ukoliko je ono u funkciji nekog konkretnog naučnog znanja, kao znanja određene struke. Tako, na primer, poslovnu etiku ne treba drugačije shvatiti, nego kao primenjenu filozofiju morala, a teoriju racionalnog odlučivanja (ili delovanja) kao primenjenu logiku.

Tako se posredno dolazi do zaključka da se filozofija kao znanje, kao filozofska obrazovanost ekonomskih stručnjaka, nalazi u službi ekonomije, ekonomskog uspeha, pre svega. Filozofija služi ekonomiji. S obzirom na dominaciju ekonomije, ekonomske prakse u društvenom realitetu i ekonomske nauke u procesu njegovog uobličavanja i preuobličavanja i, s obzirom na dominantno nipodaštavajući odnos prema filozofiji, njenom značaju i ulozi u društvu, moglo bi se postaviti pitanje: da li je filozofiji namenjena uloga sluškinje ekonomije? Prihvatanje mišljenja P. Kozlovskog (Peter Koslowski) da filozofija nije, kao ostale nauke znanost ovladavanja, nego da je obrazovna znanost (Kozlovski 2003, 11) može samo da potencira značaj ovog pitanja, kao izraza radikalizovanja problema položaja i sudbine filozofije danas. Naročito, što je ovde, u fokusu razmatranja, položaja i sudbine filozofije na piramidi znanja, u procesu obrazovanja ekonomskih stručnjaka.

Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

Razvoj prirodnih nauka, koji snažno obeležava novovekovlje, na samom početku je bio izraz i posledica promena u društvu, nastajanja novog društveno-ekonomskog poretka. Kapitalizam u nastajanju je proizvodio i reprodukovao pretpostavke svoga napredovanja u prostoru i vremenu, tako da je pred tadašnju prirodnu nauku bio postavljen zadatak da do kraja sazna tajne prirode, da otkrije prirodnu nužnost i zakonitosti prirodnih dešavanja. Na taj način, čovek je trebalo da ostvari svoju težnju da postane apsolutni gospodar prirode. Ovladavanje prirodom, njenim silama, iskorišćavanje prirode, trebalo je da služe čoveku, zadovoljavanju njegovih narastajućih potreba i da dovede do uvećavanja društvenog bogatstva. Cilj prirodnonaučnog saznanja koji je postavljen u 17. veku – doprinošenje ljudskom blagostanju nije napušten do danas. Dijalektika istorijskog progresa otkriva da je proces ostvarivanja čovekovog sna o potpunom ovladavanju prirodom, radi zadovoljavanja svojih mnogobrojnih potreba, u osnovi ekonomskog napredovanja čovečanstva.

Proces ovladavanja prirodom kao cilj, zadatak i smisao prirodnonaučnog saznanja ispoljavanje je čovekove težnje za gospodarenjem. Ali, ova njegova težnja se ne ispoljava samo s obzirom na prirodu, već i s obzirom na ljudski svet. Dosadašnja istorija čovečanstva je istorija gospodarenja koje se manifestuje na različite načine, obeležavajući celinu ljudskog istorijskog postojanja.

Mada se svrha društvenonaučnog saznanja ne iscrpljuje u ovladavanju svojim predmetom, ono je, kao intencija, njegova neukidiva karakteristika. To naročito dolazi do izražaja u ekonomskonaučnom saznanju. Saznanje ekonomskog realiteta, njegove „subjektivne“ i „objektivne“ strane, kao kompleksa pojava, procesa, odnosa i činova, ima za cilj da objasni i opiše strane tog realiteta, ali isto tako, i da posluži praktičnom ovladavanju njime, uspostavljanju čovekove potpune kontrole nad svim segmentima ekonomske stvarnosti. Homo oeconomicus, koristeći neštedimice svoj razum i svoje znanje, u svakodnevnim poslovima, ostvaruje cilj: da kao superiorno biće postane apsolutni gospodar „situacije“. To, drugim rečima znači, da uspostavi apsolutnu kontrolu nad svime – ekonomskim tokovima u celini, tržištem, cenama, ekonomskim zakonima, ljudskim bićima.

Jezik skriva, ali i otkriva – u značenju reči nalazi se suština onoga što označavaju. Da je ekonomija i gospodarenje, jednostavno se može pročitati: na primer, „gospodarstvo“ (hrv. „gospodar-stvo“ - „ekonomija“, „privreda“). A naša reč „gazdovanje“ („gazda“ u sebi skriva isto značenje - gospodarenje). Takođe, ruske reči „gasudarstva“ = država, (gasudar = gospodar) i „hazjain“ = domaćin, vlasnik, gospodar, gazda („hazjajstva“ = domaćinatvo, gazdinstvo, privreda) ukazuju na činjenicu da se društveni život ljudi odvija na način gospodarenja. Ekonomija kao gospodarenje u sebi sadrži odnos, dijalektiku subjekta i objekta, koja se zbiva na relaciji čovek – priroda, čovek – ekonomske pojave i procesi, čovek – čovek. U medijumu ekonomske prakse ostvaruje se čovekova težnja za gospodarenjem nad prirodom, nad ekonomskim kretanjima, kao i nad drugim ljudima.

Savremena ekonomija je gospodarenje koje se ostvaruje kao čovekova težnja za apsolutnom kontrolom svega, i apsolutnim upravljanjem svim onim što sačinjava svet ekonomskog života. Upravljanje je ključna reč ekonomske retorike, koja se izgovara u različitim kontekstima: „upravljanje resursima preduzeća“, „upravljanje ljudskim resursima“, „upravljanje performansama“, „upravljanje tokovima novca“, „upravljanje logistikom“, „upravljanje snabdevanjem“, „upravljanje distribucijom“, „upravljanje razvojem“, „upravljanjem rastom“, „upravljanje preduzećima“, „upravljanje znanjem“, „upravljanje kulturnom raznolikošću“... i, čak i – „upravljanje ekonomskom krizom“.(!) Upravljanje je čarobna reč koja označava svemoć ekonomskog racionaliteta s obzirom na problem ekonomskog napredovanja.

Saznanje jednostavnih istina da je potrošnja motor proizvodnje, da je proizvodnja pretpostavka svekolikog društvenog opstajanja, te da je ekonomski razvoj uslov ukupnog društvenog napredovanja, evoluiralo je u razvitku (naučne) ekonomske svesti do stepena kada ona, sa svojim pojmovnim sklopovima kao ključevima za razumevanje totaliteta ekonomskog života, započinje da pretenduje na potpuno ovladavanje svim ostalim oblicima društvene svesti. Proces samoosveščivanja modernog homo oeconomicusa zbivao se kao narastanje njegove svesti o dominantnom značaju sfere ekonomije za celinu sveta ljudskog iskustva. Taj proces nije bio ništa drugo nego odraz stvarnog procesa – sve izrazitijeg prisustva ekonomije u ostalim neekonomskim sferama društvenog života.

Ekonomija je područje vladavine (ekonomskog) racionaliteta koji je omogućava kao takvu. Ljudski mikrokosmos, koji je dominantno tehnički i ekonomizirani svet, racionalno uređen, organizovan i vođen, neprekidno se reprodukuje zahvaljujući objektivizacijama tehničkog i ekonomskog čoveka. Posledica: u znaku tehno – ekonomskog modusa vivendi danas se zbiva sve što je ljudsko. Ili, kako je taj problem formulisao P. Bujanja: „Pojmovi tehničkog i ekonomskog, u svetu u kome čovek živi, postaju na određen način gospodareći pojmovi u teoriji i praksi.“ (Bujanja 1999, 318)

Viševjekovni proces planetarnog rasprostiranja kapitalizma kao svetskog ekonomskog poretka, sa svojim mnogobrojnim oblicima pojavljivanja, ekspanzija „carstva kapitala“ koja se danas označava kao „ekonomska globalizacija“ u svom dijalektičkom kretanju, u svom protivrečnom gibanju, pokazuje jednu svoju stranu u obliku imperijalizma. Ovaj, planetarni, imperijalizam, koji se u dosadašnjoj, savremenoj istoriji čovečanstva ostvarivao kao proces jedinstva kontinuiteta i diskontinuiteta i kao jedinstvo svojih pojava oblika, danas dobija ne samo tako ogoljene oblike dominacije, ekspanzije i gospodarenja kao nekada, već se pokazuje i na način koji odgovara savremenom stupnju razvoja nauke i tehnike.

Ekonomija, pre svega i iznad svega. Ali ne (samo) kao nužda ljudskog opstanka, već i kao uzrok i posledica, kao sredstvo i cilj, kao vladavina profita, kao „perpetuum mobile“ - neprekidni proces proizvodnje za potrošnju koja je smisao proizvodnje, kao trgovanje svim onim čime se može trgovati, kao kupoprodaja

Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

svega što se može kupiti i prodati, kao bezgranično širenje i prisustvo u svemu ostalom što je društveno, kao dominacija svim ostalim oblastima društvenog života i dominantno najznačajnija oblast za sudbinu društva, kao prožimajuća društvena praksa koja se kao takva nalazi u svim ostalim oblastima društvene prakse. Ekonomski poslovi su najbitniji i stoga najvažniji poslovi, a marketing i menadžment koji slave homo oeconomicusa i ekonomski ratio, najzanimljivije, najpoželjnije i najprobitačnije oblasti radne delatnosti.

Nezaustavljiva ekspanzija ekonomije i njeno sveprisustvo u društvu, prekrivanje totaliteta društvenog života ekonomskim relacijama, sfere rada i sfere slobodnog vremena, javnog i privatnog – proces u čijem se znaku zbiva naša savremenost – nužno je dobio svoj odraz u ekonomskoj svesti, empirijskoj, pragmatičnoj, kao i naučnoj.

Kritičko ekonomskonaučno mišljenje konstatuje dominaciju ekonomske nauke i širenje njenog uticaja u svetu naučnog znanja. Tako, na primer, S. Manić u svojoj, prilično podsticajnoj, knjizi: *Kontroverze o ekonomskoj metodologiji* apostrofira tu pojavu i označava je izrazom „ekonomski imperijalizam“ (Manić 2009, 143). S. Manić takođe uviđa značaj filozofije za razvoj ekonomskonaučnog saznanja i pledira za uspostavljanjem nove relacije filozofija – ekonomska nauka. U skladu sa tim, ona razmišlja o potrebi postojanja filozofije kao obavezne nastavne discipline u procesu ekonomskog obrazovanja. Nasuprot dominantnom, negativnom, nipodaštavajućem mišljenju među ekonomistima-intelektualcima na našim prostorima, o nužnosti postojanja filozofskih sadržaja u okviru obrazovnog procesa ekonomskog usmerenja, nalazi se mišljenje koje ih afirmiše i koje u izvesnom smislu vraća dignitet filozofiji. Tako bi se mogle shvatiti reči S. Manić, prema kojima bi se „kao obavezno moglo nametnuti proučavanje filozofije, relevantnih delova istorije ideja određenih disciplina i sl.“ (Manić 2009, 152).

II

Radikalizovanjem problema odnosa prema filozofiji danas, u svetu znanja – u nauci, kao i u akademskom obrazovanju, stiže se do zaključka o njenom nezavidnom položaju. U kontekstu ovoga problema, pod pozajmljenim izrazom „ekonomski imperijalizam“ podrazumevam „ekonomskonaučni imperijalizam“ kojim želim da označim, u prenosnom smislu, pre svega dominantno, u suštini, antifilozofsko stanje savremene ekonomske (ekonomskonaučne) svesti.

Zla sudbina je zadesila filozofiju. Nipodaštavajući odnos prema filozofiji, koji postoji u naučnim krugovima, zbog njene navodne beskorisnosti, odrazio se i na sam obrazovni sistem – filozofija (ukoliko je postojala), „iščezava“, nestaje, „ukida se“, iz nefilozofskih studijskih programa. Takva sudbina zadesila je filozofiju kao akademsku disciplinu i na studijskim programima koji obrazuju buduće ekonomiste. U najboljem slučaju dodeljena joj je uloga izborne discipline. Zbog čega je to tako? Zbog čega filozofija, u okviru ekonomskih studijskih

programa, ukoliko postoji, ima status beznačajne, „pomoćne“ discipline? Zbog čega se ignoriše i nipodaštava njen stvarni značaj? Razlozi zbog kojih se filozofiji kao nastavnoj disciplini ne daje mesto koje joj pripada u procesu ekonomskog obrazovanja, su, svakako, neke druge prirode, a ne saznajni i obrazovni. Oni leže „s one strane“ sazajnog interesa. I, „s ove strane“ dobra i zla.

U problematskom sklopu: aktuelni društveni realitet – nauka – obrazovanje, ili, konkretnije, ekonomski realitet – ekonomska nauka ekonomsko obrazovanje, ekonomski realitet je predmet i sadržaj ekonomske nauke, dok je ekonomska nauka sa svojim deskriptivnim, eksplikativnim i anticipatorskim iskazima, oblik intelektualnog stvaralaštva, a kao gotovo delo, kao rezultat stvaralaštva sadržaj i konstitutivni deo obrazovnog procesa. Neukidive činjenice da ekonomska nauka ostvaruje svoju svrhu postojanja i posredstvom obrazovnog procesa, u nastavnoj, pedagoškoj delatnosti, da su univerziteti ona mesta gde se stvara naučni kadar, te da obrazovanje sa svojim nastavnim sadržajima predstavlja deo, oblast društvenog realiteta, dovoljan su razlog, po mome mišljenju, za formulisanje kategoričke tvrdnje da je sistem ekonomskog obrazovanja bitna determinanta napredovanja u sferi ekonomskog realiteta. Tako se, ovde, dijalektika uzroka i posledice, pokazuje kao dijalektika savremene ekonomske prakse i procesa prenošenja i usvajanja znanja u okviru univerzitetske nastave. Sveobuhvatna vertikalna i horizontalna komparativna analiza konkretnih društvenih realiteta i njima pripadajućih obrazovnih sistema, potvrdila bi ovu moju tvrdnju. Savremena „istorijska situacija“ je već potvrđuje.

U relaciji ekonomija – obrazovanje, ekonomija se uvek javlja kao pretpostavka obrazovanja. Štaviše, karakter ekonomije utiskuje se na obrazovanje, oblikujući ga. S druge strane, povratno, obrazovanje se nalazi u osnovi ekonomije – karakter obrazovanja odlučujuće utiče na stanje ekonomije.

Omasovljavanje svega je civilizacijsko obeležje današnjice. Omasovljavanje procesa interiorizovanja znanja pod okriljem univerzitetskog obrazovanja imperativ je našega vremena. Savremeno, svetsko, ekonomsko, društvo u nastajanju, neprekidno stvara masovnu potrebu za ekonomskim stručnjacima. Ali, masovnost produkovanja visokoobrazovanih ekonomskih stručnjaka postaje problematična, utoliko što u tom procesu nedostaje bitna dimenzija – opšteobrazovno znanje. Sadržajima koji pružaju takvo znanje pridaje se atribut suvišnog i nepotrebnog i, stoga, beskorisnog. To je planetarna pojava.

„Ekonomske (ekonomske naučne) imperijalizam“ u svetu naučnog znanja i, pre svega, u ekonomskom obrazovanju, daje dominantan karakter „duhu“ našega vremena. Na to posredno ukazuje sadašnje stanje svetske ekonomije. Zbog toga kritika aktuelnog ekonomskog realiteta treba da bude istovremeno shvaćena kao kritika tako koncipiranog nedostatnog sistema ekonomskog obrazovanja. Naravno, ona ne pogađa one obrazovne sredine čiji studijski programi ekonomskih nauka sadrže i opšteobrazovne i humanističke, dakle i filozofske discipline. Tu činjenicu jasno potcrtava P. Bujanja kada kaže da je „dovoljno...samo fragmentarno ukazati

Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

na nivo opšteobrazovanosti ekonomskih stručnjaka u ekonomijama razvijenog sveta: Italije, Francuske, Nemačke, Brazila, Japana, Sjedinjenih Američkih Država, Ruske Federacije, Izraela, Kine, te da njihova upućenost nastavnim planovima i programima obezbeđuje informisanost o stanju ideja u svetu koje imaju značaj za susret kulture i ekonomske racionalnosti na relativno zadovoljavajući način.“ (Bubanja 1999, 386)

Neophodna je potpuna renesansa svesti o vraćanju digniteta filozofiji na piramidi znanja. Neophodan je povratak filozofije i njena adekvatna zastupljenost u procesu univerzitetskog obrazovanja. Pri tome bi oni visokoobrazovni sistemi koji neguju tradiciju stvaranja svestrano (dakle – i filozofski) obrazovanih ekonomskih stručnjaka, mogli da budu paradigmatični za one sredine u kojima je došlo do zaborava o razlozima zbog kojih je ljudima filozofija potrebna.

Prema Kozlovskom, „položaj mišljenja danas obeležen je povratkom filozofije“ (Kozlovski 2003, 19). „To vraćanje filozofije“, smatra Kozlovski, „pobija teze o kraju filozofije, koja je od Hegela na dalje obeležila filozofiju i nauku.“ (Kozlovski 2003, 19). Povratak filozofije se, prema njemu, „dogodio...iz tri razloga: potrebna je jedna teorija celokupne stvarnosti, neophodna je primena etike u nauci, a neophodno je i da se odgovori na pitanje kako se međusobno odnose norme pojedinih nauka i različitih oblasti kulture, jer pojedinačne nauke na to pitanje ne nude zadovoljavajući odgovor.“ (Kozlovski 2003, 19).

Povratak filozofije o kojem piše Kozlovski trebalo bi, razume se, da bude shvaćen i kao povratak filozofije u ekonomskonaučno mišljenje, to jest, kao reafirmacija značaja filozofije za ekonomsku nauku. Ali, to se ne može konstatovati u svakoj naučnoj sredini, niti, kao refleks toga – u procesu akademskog obrazovanja.

Zauzimanje i zastupanje antifilozofskog stava povodom pitanja o značaju filozofije za ekonomsku nauku, određuju sudbinu same filozofije na piramidi znanja, pošto su za nju rezervisani izrazi kao što su: „suvišno“, „nepotrebno“, „beskorisno“, „dosadno“, „nezanimljivo“ itd. – Filozofija se shvata kao balast. Zbog toga, kao obavezna, posebna nastavna disciplina, sa jasno ocrtanim granicama, u sistemu ekonomskog obrazovanja, filozofija, smatra se, ne treba ni da postoji. Ali, ovakav odnos prema filozofiji u suštinskoj je protivrečnosti sa narastanjem svesti, među samim ekonomistima, o neophodnosti stvaranja svestrano obrazovanih ekonomskih stručnjaka. Pri tome se naročito insistira na značaju kulture za ekonomiju. Zaboravljeno je, međutim, u svemu tome, ono najbitnije, da je filozofija sa svojim sadržajima oduvek bila konstitutivni deo kulture čovečanstva.

Bitna protivrečnost našega vremena ogleda se, sa jedne strane, u uočljivom dominirajućem prisustvu antifilozofskog duha, u potiskivanju filozofije i njenom iščezavanju (naravno, ne filozofije kao takve, već filozofskih kulturnih i obrazovnih sadržaja iz obrazovnog procesa), a sa druge strane u upadljivom tako-

reći „sveprisustvu“ filozofije u našoj savremenoj društvenoj stvarnosti, u ekonomiji, pre svega. Reklo bi se, filozofije ima svuda, u svakovrsnim ekonomskim poslovima, pa bi se moglo zaključiti o „filozofičnom“, tj. umnom karakteru vođenja ekonomije, o umnom upravljanju ekonomijom i o organizaciji ekonomskog praxisa, kao ostvarenja umskog principa. Ali, izgleda tako samo na prvi pogled. I, samo prividno, pošto je intelektualizam potisnut za račun antiintelektualizma, govor o filozofiji zamenilo je nametanje „filozofija“, vlastitih tvorevina „filozofirajućih menadžera“ koje oni obelodanjuju, kao tajnu svog uspeha. Bezgranični imperijalizam ekonomskog ratia koji pretenduje na umnost dao je sebi tu slobodu da filozofijom naziva ono što filozofija nije niti može da bude.

Ekonomija je sfera racionaliteta. I, vrednovana iz perspektive utopijskog mišljenja, carstvo neuma. Stanje savremene ekonomije ide u prilog ovoj tvrdnji. Jer, narastajući planetarni humanitarni problemi: siromaštvo i glad u svetu, ratovi, nasilje, nepravda, nejednakost, različiti oblici neslobode, savremeno ropstvo, eksploatacija, reifikacija, pseudohumanizam, neodgovoran čovekov odnos prema prirodi, manipulacija ljudskim potrebama, svekolika kriza kao modus vivendi savremenog čoveka, su najjači, neoborivi argumenti koji ukazuju na istinu da savremeni svet ne samo da nije bliže ostvarenju uzvišene filozofske ideje o organizaciji društvenog života s obzirom na umski princip, nego da nikada nije bio dalje. Ekonomija – carstvo neuma, postoji kao samoobnavljanje, dakle kao reprodukovanje sebe kao neuma. Jer filozofije (koja je humanistička svest i umski odnos čovekov prema svetu) u ekonomskoj stvarnosti nema. Ima je jedino u ekonomskoj retorici. U ekonomiji filozofija postoji samo kao reč. Retorika ekonomskog uspeha neizostavno sadrži sintagme u kojima je „filozofija“ ono bez čega se ne može ni govoriti o uspešnom poslovanju. Filozofija se podrazumeva kao nešto što garantuje ili održava uspeh. Tajna ekonomskog uspeha je u filozofiji (uspeha), koja je „delo“ uspešnog ekonomskog subjekta. Tako se dešava da uspešni proizvođač čokolade za sebe kaže da ima svoju filozofiju pravljenja čokolade, a isto tako uspešni proizvođač igračaka izjavljuje da ima svoju filozofiju pravljenja igračaka koju on zatim izlaže u nekoliko tačaka. I tako dalje. Pošto je svaka filozofija rezultat filozofiranja filozofirajućeg subjekta, moglo bi se zaključiti da su uspešni privrednici u stvari filozofi.

Upotreba neke reči zahteva znanje o njenom značenju. Izgovaranje reči „filozofija“ u sferi ekonomskog delovanja podrazumeva, stoga, znanje o filozofiji, podrazumeva svest o samom pojmu filozofije, zahteva prethodno savladavanje problematike definicije filozofije. Tako se pokazuje da se adekvatna i neadekvatna, suvisla i nesuvisla upotreba reči „filozofija“ međusobno odnose kao znanje i neznanje o tome šta filozofija jeste a šta filozofija nije i nikada ne može ni da bude.

Razmatranje višedimenzionalne relacije filozofija – ekonomska nauka kroz prizmu kritičkog odnosa prema „ekonomskom imperijalizmu“ pretpostavlja ukazivanje na višeznačenjski karakter ove sintagme: najpre, imperijalizam je stvarni, objektivni proces, koji je star koliko i klasno društvo. U modernom

Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

značenju, imperijalizam se vezuje za kapitalizam. Prema Lenjinu, imperijalizam je najviši stadij kapitalizma. (Lenjin 1960). To je proces koji se pojavljuje u različitim oblicima, pri čemu su ekonomski oblici ono što odlučujuće određuje suštinu kapitalizma na tom stupnju razvitka. Ovi ekonomski oblici pojavljivanja imperijalizma mogu se označiti kao „ekonomski imperijalizam“, koji je u osnovi svih ostalih oblika imperijalizma (politički, kulturni, jezički). Uz pojam imperijalizma uvek idu pojmovi koji ga konkretnije određuju, kao što su: ekspanzija, osvajanje, porobljavanje, dominacija, kolonizacija, izrabljivanje, agresija, nadmoć, rat, nasilje, prisvajanje, gospodarenje, instrumentalizacija, manipulacija; kritičko mišljenje savremenih globalizujućih procesa koji nisu ništa drugo nego planetarno rasprostiranje kapitalizma, označava ove procese izrazom „neoimperijalizam“. (Zuidervaart 2007, 128). I ovaj, neoimperijalizam, ima svoju ekonomsku dimenziju, koja se ostvaruje kroz različite oblike ekonomskog porobljavanja; savremeni kapitalizam, međutim, postoji ne samo u smislu planetarnog, svetskog sistema u nastajanju, dakle, kao pre svega, ekonomska globalizacija (ekonomski neoimperijalizam), već i kao poredak, kao ustanovljeni, ekonomski i politički sistem. Bitna karakteristika savremenog kapitalističkog društva jeste dominacija ekonomije, tendencija ekspanzije ekonomije u okviru društvenog totaliteta, širenje uticaja ekonomskog sistema na ostale, neekonomske oblike prakse i institucije (Zuidervaart 2007, 120), prožimanje svih ostalih sfera društvenog života ekonomskim relacijama, agresija ekonomije na politiku, na kulturu, na medije, na obrazovanje. Ukratko, na delu je proces ekonomskog imperijalizma unutar kapitalističkog društva., „osvajanja“ svih ostalih sfera društva, „kolonizacija sveta života“ (Habermas) (Zuidervaart 2007, 128); ovaj realni proces se reflektuje na nivou ekonomske svesti kao svest o o apsolutnoj nadmoći ekonomije i homo oeconomicusa, koji snagom svoga (ekonomskog) ratia potiskuje sve ostale oblike svesti; u svetu naučnog znanja problem dominacije ekonomije na relaciji ekonomska nauka - ostale društvene nauke uočava se kao problem koji se označava sintagmom „ekonomski (ekonomskonaučni, ekonomskoteorijski) imperijalizam“; na relaciji filozofija - ekonomija problem odnosa ekonomske nauke prema filozofiji mogao bi se postaviti kao problem označen takođe sintagmom „ekonomski (i ekonomskonaučni) imperijalizam“. Štaviše, posmatrano na relaciji filozofija – ekonomija, hipertrofirani ekonomski ratio u svojoj superiornosti i apsolutnoj slobodi dao je sebi pravo da po svome nahodjenju, proizvoljno i pragmatički koristi reč „filozofija“ u svakoj prilici, pošto pretenduje na umnost. Ali, u sferi ekonomije nailazi se samo na surogat filozofije, na reč bez pravog značenja, na ljušturu bez sadržaja. Antifilozofska i nefilozofčno vođena ekonomija podupire se ispraznom retorikom „filozofije“ uspeha.

Uspostavljanje relacije između filozofije i ekonomije razotkriva jedan problem kojim je opterećen savremeni ekonomskonaučni govor, čini se ne manje nego svakodnevnim, nenaučnim, onaj koji pripada svetu ekonomskoga života. Paradoksalno, filozofije nema, iščezla je, „ukinuta“, „izbrisana“, jer je, tvrdi se,

suvišna, nepotrebna i beskorisna za ekonomsko obrazovanje. Ali, filozofija je ipak tu, jer njena sveprisutnost karakteriše ekonomskonaučnu literaturu. Surogat koji treba da bude nadomestak pravoj filozofiji? Ili nagoveštaj renesanse svesti o potrebi ekonomista za filozofijom?

Razotkrivanje suštinskog karaktera složene relacije filozofija – ekonomija pokazuje da se ova relacija u jednoj svojoj dimenziji ispoljava kao poseban, specifični slučaj „ekonomskog imperijalizma“. Vezu između realnog imperijalizma koji se kao tendencija ostvaruje u savremenom kapitalizmu i „ekonomskog imperijalizma“ kao stanja ekonomske svesti već sam ranije pokazala. Ovde imam na umu pre svega aktuelni, konkretni, nipodaštavajući odnos prema filozofiji u svetu ekonomskog znanja, potiskivanje filozofije, negiranje ili ignorisanje stvarnog značaja autentičnih filozofskih sadržaja za ekonomsko obrazovanje i, istovremeno, obilno „prisustvo“ filozofije u ekonomskonaučnim sadržajima, koje se manifestuje kao često, proizvoljno, korišćenje sintagmi u kojima je „filozofija“ ključna reč, korišćenje filozofske terminologije, filozofskih pojmova, imena filozofa i citata iz filozofske literature, te „usisavanje“ filozofije, njeno svojatanje i prisvajanje, instrumentalizacija filozofije, „kolonizacija“ filozofije, „utapanje“ filozofije u ekonomiju (ekonomsku nauku), čime filozofija malo-po-malo postaje ekonomska disciplina.(!)

Moje kritičke refleksije imaju za cilj da pogode i destruiraju ekonomski govor koji olako i obilno koristi reč „filozofija“ u različitim sintagmama, pri čemu oni koji ih izgovaraju ni malo ne brinu o smislenosti njenog korišćenja. Identifikovanje i kritika ovakvog manira ukazuje na neophodnost vraćanja digniteta samoj filozofiji, koji je izgubljen njenim preteranim i neadekvatnim „prisustvom“ u ekonomskoj stvarnosti i ekonomskoj nauci. Destruiranje ekonomskog govora koji je prepun „filozofije“ trebalo bi da bude svojevrsna apologija filozofije. I, na taj način, svojevrsna kritika „ekonomskog imperijalizma“.

Prisustvo filozofskog u ekonomskim disciplinama je nešto što samo po sebi ukazuje na unutrašnju, funkcionalnu povezanost ekonomske nauke i filozofije, na to da ekonomske discipline zahvaljujući filozofiji dobijaju na svom teorijskom dignitetu, da je, prema tome, filozofija neophodna ekonomskoj teoriji. To, sa svoje strane, afirmiše u izvesnom smislu samu filozofiju. Ali, u pogledu ispunjavanja zahteva intelekta, zadovoljavanja saznavalačkog interesa slušalaca u procesu akademskog ekonomskog obrazovanja, ne pruža mnogo. Jer, temeljno razjašnjavanje onoga što je filozofsko u nefilozofskim (ekonomskonaučnim) sadržajima stvar je i zadatak filozofije. A ta činjenica potcrtava neophodnost postojanja filozofije kao samostalne akademske discipline, u sklopu ekonomskog obrazovanja.

Sistematično izučavanje logično poređanih sadržaja u sistemu ekonomskog obrazovanja, u okviru njih i filozofskih, kao fundirajućih i podržavajućih, čija je uloga između ostalog, obrazovanje za humanost, pokazalo bi da obrazovni proces u

**Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja
(prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)**

potpunosti ispunjava svoju svrhu postojanja – stvaranje svestrano obrazovanih stručnjaka, sposobnih da nalaze odgovore na izazove svoga vremena i učestvuju u uobličavanju bogatijeg i humanijeg sveta.

Kategorički stav koji se ovde zastupa da filozofski sadržaji kao opšteobrazovni, opštekulturni, humanistički, fundirajući, podržavajući i komplementarni treba da budu, kao neophodni, konstitutivni deo nastavnih sadržaja koji se izučavaju na ekonomskim fakultetima, zahteva argumentaciju, zahteva pokriće u neoborivim činjenicama koje idu u prilog stavu. Pri tome se, razume se, misli na izučavanje određenih autentičnih sadržaja u formi posebne ili posebnih nastavnih disciplina, a ne na one filozofske sadržaje koji se nalaze u ekonomskim disciplinama.

Uloga filozofije na piramidi znanja u sistemu ekonomskog obrazovanja proishodi iz zadatka koji je filozofija oduvek imala – da temeljno razjasni ono što joj pripada od samog njenog nastanka do danas – filozofske pojmove. Štaviše, „*filozofija je jedina akademska disciplina koja se usredsređuje na razjašnjavanje pojmova*“ (Erl 2005, 30). Zbog toga je ona neophodna ostalim akademskim disciplinama. I ekonomskim, dakle.

Sintagmom „piramida znanja“ označavam promišljeno i smisleno izgrađen sistem nastavnih disciplina koje u svome jedinstvu strukturišu harmoničnu celinu znanja, funkcionalno povezanog i konzistentnog. „Piramida znanja“ je model - predstava kojom treba da se prikaže zamisao jednog sistema znanja utemeljujućeg za obrazovni proces. To je „građevina“ nastala kroz proces doslednog realizovanja principa sistematičnosti, zahvaljujući metodički sprovedenog stupnjovitog (u osnovi svakog obrazovnog procesa), deduktivnog puta u raspoređivanju disciplina, od temelja do vrha. Pri tome, ideja o „piramidi znanja“ utemeljujućoj za ekonomsko obrazovanje koja sadrži tvrdnju o neophodnosti postojanja, u okviru takvog obrazovanja, i filozofije kao samostalne discipline sa jasno ocrtanim granicama svoga predmetnog sadržaja, nije zamisao piramidalne hijerarhije disciplina, već samo misao o filozofskim sadržajima, u sklopu ekonomskog obrazovanja, kao neekonomskom znanju čija je svrha postojanja, najpre, da bude u funkciji ekonomskog (ekonomskonaučnog) znanja.

Nalazeći se usred ekonomske stvarnosti mi živimo u poznatom nam okruženju. Ali, ako je nešto poznato, ne znači još i da je saznato. Svrha obrazovnog procesa je upravo to – da ono što je poznato učini saznatim. Svrha ekonomskog obrazovanja je da poznato – aktuelnu ekonomsku stvarnost dovede do stepena saznatog. Pri tome ekonomska nauka ispunjava svoj zadatak u svetu naučnog znanja – istražiti i objasniti ekonomski realitet. U pedagoškom procesu koji se realizuje kao metodički organizovano i vođeno prenošenje znanja ekonomskonaučna saznanja ostvaruju svoj cilj tako što postaju sadržaj svesti slušalaca – interiorizovano znanje koje dobija formu ekonomske obrazovanosti.

Sticanje i posjedovanje celovitog, preciznog, određenog znanja o nečemu, potreba je ljudskog razuma. A „razum je uopšte“, još jednom ću citirati Hegela, „bitni momenat obrazovanja. Jedan obrazovan čovek ne zadovoljava se nebuloznim i neodređenim, već jedino predmetima čvrsto određenim, dok neobrazovan čovek lebdi i luta u neodređenostima i često velike muke to staje sporazumeti se sa jednim takvim čovekom o onome o čemu je reč i dovesti ga do toga da izvesnu određenu tačku, koja je u pitanju, zadrži pred očima“ (Hegel 1973, 162).

Idući za Hegelom, možemo zaključiti da u procesu obrazovanja budućih ekonomista treba poštovati zahteve razuma. A to nameće obavezu preciznog, adekvatnog i suvislog korišćenja svakog izraza u nastavnim sadržajima, sa značenjima koja se ne podrazumevaju, već su jasno i nedvosmisleno objašnjena. Drugim rečima, neophodno je da svaki pojam bude precizno i jasno definisan, prema pravilima definisanja, čime se otklanjaju mogućnosti dvosmislenih tumačenja. A to, po svemu sudeći, nedostaje, kada je u pitanju prisustvo filozofije u ekonomskoj stručnoj literaturi.

Zaista, ekonomska literatura je prepuna sintagmi u kojima je filozofija ona reč koja treba da ukaže na umno vođenje ekonomskih poslova. Navešću nekoliko: „menadžerska filozofija“, „marketinška filozofija“, „poslovna filozofija“, „nova filozofija kvaliteta“, „nova korporativna filozofija“... Pitanje o smislenosti ili besmislenosti ovakvih izraza dobija razrešenje vraćanjem na početak, na postavljanje pitanja o određenju samog pojma filozofije. Izgleda da je ovde, u kontekstu stručnog govora, ekonomski ratio odlučio o tome šta je filozofija, kao da to šta filozofija jeste i šta filozofija nije nije prevashodno filozofsko pitanje jer se njime bave sami filozofi.

U sintagmama u kojima je „filozofija“ ključna reč, a koje se odnose na određene oblike ekonomske prakse, „filozofija“ se upotrebljava kao sinonim za „koncept“, „koncepciju“, „shvatanje“, „teoriju“. U pitanju je, dakle, naučni koncept, naučna koncepcija, naučno shvatanje, naučna teorija, a ne nekakav filozofski koncept, filozofska koncepcija, filozofsko shvatanje, filozofska teorija.

Razlika između filozofskih i nefilozofskih (posebnonaučnih) teorija očigledna je u samoj definiciji teorije: „...dok je *teorija uopšte* relativno koherentan sistem stavova ili sreden skup međusobno povezanih znanja i činjenica, čija je svrha da omogući objašnjenje određenih činjenica, područja stvarnosti ili sveta u celini, filozofske teorije treba razlikovati od specijalnoučnih po tome što su one krajnje opšteg karaktera i sveobuhvatne pa je njihove stavove teško ili čak nemoguće verifikovati.... *Filozofska teorija* je skup međusobno povezanih stavova najopštijeg karaktera kojima se iskazuje određeno shvatanje o totalitetu u objektivnom ili subjektivnom smislu. Iz tih stavova se mogu izvoditi ili se pomoću njih mogu povezati i obuhvatiti stavovi manje opštosti, što vodi uspostavljanju smislene veze između filozofije i specijalnih nauka“ (Zaječaranović 1992, 38).

Negiranje ili zanemarivanje veze između filozofije i ekonomije u intelektualnim krugovima, što je za svoju posledicu imalo nipodaštavanje

Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

filozofskog obrazovanja u sklopu sistema obrazovanja za poziv ekonomiste, po mome mišljenju, treba shvatiti kao prisustvo „ekonomskonaučnog imperijalizma“, jedne negativne tendencije u ekonomskonaučnoj svesti, koja je odraz stvarnog, objektivnog ekonomskog imperijalizma. Obilno „prisustvo“ najrazličitijih filozofija, u sintagmama u kojima je filozofija ključna reč u ekonomskoj literaturi tu tendenciju ne negira. Naprotiv! Samo je još više potencira.

III

Govor o neophodnosti potpunog povratka filozofije u mišljenje i, u skladu sa time, o neophodnosti reafirmisanja filozofije kao „obrazovne znanosti“ danas, u antifilozofskom vremenu, kao vremenu apsolutne dominacije ekonomskog ratia, protivstav je raširenoj tvrdnji da ljudi i društvo ne gube ništa time što je filozofija potisnuta i zamenjena naukom. Sa jedne strane, ova tvrdnja je rezultat razvoja i primene naučnog saznanja. Sa druge strane, svojevrsne negacije filozofije, prisutne u krilu filozofskog, tačnije, pozitivističkog mišljenja. Pozitivističko (i neopozitivističko) shvatanje filozofije sužava mogućnosti filozofiranja, zahtevajući od filozofije da ostane u okvirima nauke i da se služi kriterijumima i metodama nauke. Tako se može zaključiti da je „ekonomskonaučni imperijalizam“, koji se ispoljava na relaciji filozofija – ekonomska nauka, delimično „potpomognut“ „antifilozofskom“, pozitivističkom, filozofijom, tj. uticajem koji je ovaj filozofski pravac imao na ekonomsku nauku.

Kritičko razmatranje relacije filozofija – ekonomska nauka polazi od toga da filozofija nije, jednostavno, nauka među naukama, jedna od nauka u sistemu naučnog znanja, budući da ono po čemu filozofija jeste prevazilazi takvo određenje. Filozofija se ne može svesti na nauku, jer pitanja koja ona postavlja i na koja odgovara izmiču saznavalačkim moćima bilo kog naučnog pokušaja da objasni svoj predmetni sadržaj. Kao što se, s druge strane, nešto što pripada ekonomskoj nauci, neka ideja, teorija, shvatanje, teza, stanovište, koncepcija itd., što je, dakle, po svome karakteru bitno ekonomskonaučno, ne može (i ne smel!) poistovetiti sa filozofijom i nazvati filozofijom. Ali, (neukidiva) veza između filozofije i ekonomske nauke postoji i ona se može otkriti u delima velikih teoretičara, kako filozofa, tako i ekonomista.

Povezanost filozofije i ekonomije (ekonomskih ideja) može se pratiti, rertrospektivno, od Antike naovamo. U učenju K. Marksa (Karl Marx) ova povezanost je svakako najuočljivija. Ali, ona se može pronaći i u Hegelovom filozofskom sistemu. Baveći se ovom problematikom Đ. Lukač (György Lukacs) je u svome delu *Mladi Hegel*, potencirajući istorijsku dimenziju povezanosti između filozofije i ekonomije napisao da se „po sebi ... razume da to povezivanje ekonomije, nauke o društvu, istorije i filozofije ne počinje sa Hegelom“, te da „izolovanje ekonomije od drugih oblasti nauke o društvu jeste specifičnost razvitka silaznog perioda građanstva. Značajni mislioci XVII do XVIII stoleća obuhvatili su

u svojim delima sve oblasti nauke o društvu, a i dela značajnih ekonomista kao što su Peti, Stjuart, Smit itd., i u prikazima tih povezanosti stalno prelaze preko granice ekonomskog u užem smislu“ (Lukač 1959, 353-354.). Savremeno vraćanje na ovaj problem trebalo bi shvatiti kao podsećanje na nešto što je odavno uočeno.

Napor koji ide ka tome da ukaže na neophodnost vraćanja digniteta filozofiji kao obrazovnoj znanosti na piramidi znanja, jeste u stvari napor da se osvetli suštinska relacija filozofija – ekonomska nauka i smisao postojanja filozofskih sadržaja u okviru procesa obrazovanja za poziv ekonomiste. Nije, dakle, reč o tome da treba da se odgovori na pitanje da li je filozofsko obrazovanje neophodno jednom budućem ekonomskom stručnjaku, već koji filozofski sadržaji treba da budu zastupljeni, zatim, u kom obimu i na kojoj godini. Ili, drugačije rečeno, od koji filozofskih, kao konstitutivnih nastavnih sadržaja treba da bude strukturisano znanje koje bi ispunjavalo svoju svrhu u ostvarivanju ideala našega vremena – svestrano obrazovanog ekonomskog stručnjaka.

Podsećanje da podučavanje u obrazovnom procesu na nivou akademskog obrazovanja treba da bude takvo, skladno, spajanje znanja (episteme) i umeća, veštine (tehne) u kojem znanje treba da bude „prevažujući momenat“ jeste, ujedno, podsećanje na to šta ljudima pruža znanje u obliku teorija. Povici koji se danas mogu čuti da je teorijsko znanje suvišno i nepotrebno, jer je beskorisno, ili da ga ima suviše u akademskim obrazovnim sadržajima, a da onih sadržaja čiji je cilj savladavanje određenih stručnih veština ima premalo, izraz su površnosti i plitkoće uma, s obzirom na problem razumevanja stvarnosti. Naučne i filozofske teorije objašnjavaju svet, one su ključevi pomoću kojih shvatamo sve što postoji. Ekonomsko-naučne i filozofskoekonomske teorije, na primer, u svom jedinstvu i komplementarnosti pružaju relativno potpuno, zaokruženo, znanje o totalitetu ekonomskog sveta života.

Prevladavanje „ekonomskog imperijalizma“, koji postoji na relaciji filozofija – ekonomska nauka, moguće je, po mome mišljenju, kao stvarni povratak filozofije u svet ekonomskonaučnog znanja, zahvaljujući renesansi svesti o njenom fundirajućem značaju za nauku. Položaj koji filozofija ima u sistemu znanja određuje njen, isti takav, fundirajući položaj u sistemu obrazovnih disciplina. Budući da se ignorisanje ove činjenice prisutno u naučnim krugovima reflektuje na sam obrazovni proces, govor o povratku filozofije u mišljenje, posebno naučno i, što se ovde potencira, u ekonomskonaučno mišljenje, ujedno je govor o neophodnosti povratka filozofije kao nastavne discipline u sistem akademskog ekonomskog obrazovanja.

U sistemu akademskih disciplina koje oblikuju proces ekonomskog obrazovanja filozofija, sociologija i matematika, kao opšteobrazovne discipline imaju fundirajući značaj. Zbog toga što su fundirajuće, ove discipline treba da se nalaze kao propedeutičke discipline na dnu „piramide znanja“.

Podrobna eksplikacija problema relacije filozofija – ekonomska nauka, kao svojevrsni pokušaj otpora „ekonomskom imperijalizmu“, mogla bi da pokaže ovaj,

Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

fundirajući, značaj filozofskih (ontoloških, logičko-metodoloških, filozofskoantropoloških, istorijskofilozofskih, filozofskoistorijskih, etičkih, itd.) sadržaja za svaku posebnu ekonomsku disciplinu. Mogao bi se pokazati blizak ili udaljen, neposredan ili posredan, unutrašnji ili spoljašnji karakter veze između filozofskih i posebno ekonomskih sadržaja. Pri tome je reč o potenciranju značaja filozofije kao filozofskog znanja za posebnonaučno, ovde, ekonomsko znanje u obrazovnom procesu. Problem funkcionalnog znanja ovde je shvaćen pre svega kao problem mogućnosti funkcionalno primenjivog i primenjenog znanja, dakle, na nivou interiorizacije, tj. shvatanja i davanja značaja filozofskom znanju, s obzirom na to da li je i koliko u funkciji ekonomskog znanja, u toku samog procesa sticanja i usvajanja naučno ekonomskog znanja. Drugačije rečeno, pitanje na koje treba da se odgovori jedste: kakvu korist od filozofije, od autentičnih filozofskih sadržaja, imaju oni koji izučavaju ekonomskonaučne probleme, koji se u kompleksu određenih nastavnih disciplina razrađuju kao posebne dimenzije jedinstvene ekonomske problematike? Ili, kakva je korist od filozofije, od prethodno interiorizovanog filozofskog znanja za shvatanje značaja i smisla prisustva filozofskog u posebnim ekonomskim disciplinama?

Potpuna argumentacija tvrdnje o neukidivoj vezi između filozofije i ekonomske nauke i, sledstveno tome, o neophodnosti postojanja filozofskih sadržaja, kao propedevtičkih (dakle, obaveznih) u procesu ekonomskog obrazovanja, trebalo bi da obuhvati detaljnu analizu prisustva onoga što je oduvek bilo filozofsko u nefilozofskoj, konkretno, ekonomskoj literaturi. Prisustvo nečega što pripada filozofiji u nefilozofskim sadržajima je samo po sebi argument koji ide u prilog datoj tvrdnji. Jer, prisustvo nerazjašnjenog koje pretpostavlja prethodno razjašnjavanje, svakako ne doprinosi ispunjavanju pedagoških zahteva. A razjašnjavanje nečega filozofskog nije zadatak koji treba da se ostvaruje unutar nefilozofskog, ovde, ekonomskog sadržaja, u obrazovnom procesu., dakle izvan filozofskog obrazovnog sadržaja. Prethodno potpuno razjašnjavanje onoga što pripada filozofiji stvar je same filozofije i filozofskog obrazovanja. Drugačije ne bi smelo da bude. Interiorizovano ekonomskonaučno znanje koje sadrži prethodno nerazjašnjene filozofske pojmove jeste nedostatno znanje. Obilno prisustvo u ekonomskoj literaturi filozofskih izraza kao što su: „ontologija“, „ontološki“, „gnoseologija“, „gnoseološki“, „epistemologija“, „epistemološki“, „logika“, „biće“, „dijalektički metod“, „metafizika“, „esencija“, „egzistencija“, „aksiologija“, „aksiološki“, itd. zahtevaju prethodno razjašnjavanje unutar filozofije, u obrazovnom procesu, jer to nisu strane reči koje treba prevesti, već jezički izrazi filozofskih pojmova. Po svemu sudeći, ekonomska nauka ne može bez filozofije, bez onoga što je filozofsko „bez ostatka“ i to je nešto što samoj ekonomskoj nauci obezbeđuje dignitet teorijske nauke. Ali, u kontekstu nastavnih sadržaja prenebrežavanje neophodnosti njihovog prethodnog filozofskog, dakle, stručnog, razjašnjavanja svakako šteti ne samo filozofiji nego i samom ekonomskom obrazovanju.

Na kraju, još jednom: čemu filozofija na piramidi znanja, u procesu ekonomskog obrazovanja? Ili, konkretnije – čemu filozofsko, kao autentični filozofski sadržaj jedne izdiferencirane nastavne discipline, u situaciji uočljivog prisustva filozofskog u nefilozofskim, ovde, ekonomskim sadržajima? Identifikovanje filozofskih pojmova u stručnoj ekonomskoj literaturi jak je i neoboriv argument za tvrdnju o neraskidivoj vezi između filozofije i ekonomske nauke i, zbog toga, i o neophodnosti prethodnog filozofskog razjašnjavanja tih pojmova. Bez toga, prisustvo filozofskog u ekonomskim sadržajima je tek njihovo „obogaćivanje“, „ukrašavanje“ filozofijom. Sadržaji ekonomskih nastavnih disciplina bivaju „obogaćeni“, „ukrašeni“, „protkani“, „začinjeni“, filozofijom. Ali, jedino prethodno dobijeno pravo i potpuno znanje o tim filozofskim pojmovima, što obezbeđuje filozofija, daje smisao njihovom prisustvu u ekonomskim disciplinama.

Da ekonomska nauka ne može bez filozofije jasno je, mada se ne priznaje. Ali, zar definisanje ekonomskih pojmova pomoću filozofskih pojmova, prisustvo, na primer, pojma logike u definiciji pojma logistike, ne potencira neraskidivu vezu između filozofije i ekonomije (ekonomske nauke)? Izraženi duh „ekonomskonaučnog imperijalizma“ kojim je opterećeno ekonomsko mišljenje relacije filozofija – ekonomska nauka, kao relacije nečeg inferiornog, u povlačenju i uzmicanju i nečeg superiornog, u nadolaženju i širenju, zatamnjuje ili nipodaštava pravi smisao upotrebe pojma logike u definiciji jedne naučne discipline. Na misao o postojanju neke logične veze između logike i logistike može da nagoni već svakodnevno često uočavanje reči „logic logistics“ na transportnim vozilima. Na teorijskoj ravni tu misao potkrepljuje jedna od definicija logistike: N. Barac i G. Milovanović u svojoj knjizi „Strategijski menadžment logistike“ navode jednu definiciju prema kojoj je „logistika, kao značajno proširenje fizičke distribucije...određena logika upravljanja korišćenjem finansijskih i ljudskih resursa koji su angažovani u fizičkoj distribuciji, u operacijama podrške proizvodnji i u operacijama nabavke“ (Barac, Milovanović 2006, 6). Potpuno shvatanje ove definicije zahteva razjašnjavanje pojma logika, a to je nešto što pripada filozofiji. Ovde se pod „logikom“ svakako nije mislilo na filozofsku disciplinu, na nauku o mišljenju, već je „logika“ upotrebljena figurativno u smislu razboritosti, razložnosti, zdrave pameti (Vujaklija 2002, 497). Međutim, i u ovom slučaju radi se o filozofskom pojmu čije je „rodno mesto“ u antičkoj filozofiji. A to zahteva „vraćanje na početak“, u antičku Grčku i njenu filozofiju, Aristotelovu, pre svega. Kao što se, isto tako, za razumevanje samog pojma „logistika“ u izvornom smislu, treba vratiti u antičku Grčku, pošto se poreklo „logistike“ vezuje za „logiste“, antičke činovnike koji su se bavili proračunavanjem državnih potreba (Vojna enciklopedija 1973, 118).

Definicija jednog pojma pomoću drugog pojma podrazumeva, prema pravilima definisanja, prethodno jasno i nedvosmisleno određenje tog drugog pojma. To upućuje na zaključak o neophodnosti prisustva filozofskih sadržaja u sklopu ekonomskog obrazovanja, ukoliko su ti pojmovi pomoću kojih se definišu

Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

ekonomski pojmovi filozofski. Prisustvo pak u stručnoj ekonomskoj literaturi, sintagmi u kojima je filozofija ključna reč implicira prethodnu svest čitalačke publike o filozofiji kao takvoj, kao i o tome da filozofija kao oblik duhovnog stvaralaštva postoji kao celina različitih filozofskih shvatanja, teorija, sistema, škola, orijentacija, pravaca. I, isto tako, kao veliki broj filozofskih disciplina. U svakom slučaju, upotreba filozofskih (ontoloških, logičkih, gnoseoloških, filozofskoantropoloških, aksioloških, etičkih itd.) pojmova u ekonomskonaučnom govoru bez njihovog prethodnog filozofskog razjašnjenja, dakle, u okviru odgovarajućih filozofskih sadržaja jedne posebne discipline, ne doprinosi zadovoljavanju principa celovitosti obrazovanja. A princip celovitosti je utemeljujući za svaki obrazovni proces, kao proces realizovanja određenog sistema znanja.

Metodički organizovan i vođen nastavni proces je sredstvo duhovnog razvitka ljudi. Filozofski sadržaji treba da doprinesu ostvarivanju toga razvitka. Ali, tvrdnjom o napredovanju u duhovnom razvitku posredstvom filozofskog obrazovanja ne ispljuje se odgovor na pitanje čemu filozofija na piramidi znanja u sistemu ekonomskog obrazovanja. Jer, odgovor na to pitanje dobija se tek osvetljavanjem složene relacije na nivou znanja: filozofija, kao specifična forma znanja – ekonomskonaučno znanje. Duboka, neukidiva veza između filozofije i ekonomske nauke koja se da konstatovati i obrazložiti u sferi duhovnog stvaralaštva treba da se uspostavi kao nužna i svrsishodna i u sferi obrazovanja – na nivou akademskih disciplina, dakle, u sferi prenošenja i osvajanja, sticanja filozofskog i ekonomskonaučnog znanja. Smisao uspostavljanja i osvetljavanja ove veze jeste u sticanju znanja i o samoj vezi, razvijanje svesti ljudi, ovde, budućih ekonomskih stručnjaka, o opravdanosti postojanja filozofskih sadržaja u ekonomskom obrazovanju o, pre svega, fundirajućem značaju filozofskog znanja za samo ekonomskonaučno znanje.

Otkrivanje i razvoj stvaralačke dimenzije ličnosti, negovanje obdarenosti ljudi, vaspitavanje njihove sklonosti, na primer, prema naučnim istraživanjima, što se danas, u epohi intelektualne vladavine naučnog znanja i praktične primene naučnih rezultata određuje kao imperativni zadatak i cilj akademskog obrazovanja, treba da se ostvaruje kroz uključenost studenata u naučni rad. To, razume se, podrazumeva njihovu metodološku osposobljenost za naučna istraživanja, njihovu pripremljenost za ulazak u svet nauke. A to, sa svoje strane, predstavlja neoboriv argument za uključivanje filozofije u, ovde, konkretno, ekonomsko obrazovanje. Zasnivajući karakter filozofije u odnosu na naučno znanje dolazi do izražaja i u smislu logičkog i opštemetodološkog znanja, budući da ono, kao prethodno znanje, kao prethodna filozofska (logičko – metodološka) obrazovanost omogućava konkretno, ekonomskonaučno, metodološko znanje. Logički i opštemetodološki sadržaji, ukoliko se dovedu u vezu sa posebnonaučnim (ovde, ekonomskim) sadržajima, predstavljaju temelj koji omogućava nadgradnju. – Određeni metodski zahtevi i principi pretpostavka su svakog naučnog rada. Kao logika i opšta

(filozofska) metodologija, filozofija se bavi utvrđivanjem pravila i uslova istinitog saznanja i metodoloških principa koje pruža posebnim naukama i koje ove moraju da poštuju, ukoliko pretenduju na uspešnost rezultata svojih istraživanja. Svaki naučnik se u svome radu mora rukovoditi ovim zahtevima, pravilima i principima. Osim toga, svako posebnonaučno istraživanje, kao i svaki pristup nauci kao znanju, kao sticanje posebnonaučnog znanja za svoju pretpostavku ima prethodno filozofsko znanje o osnovnim formama mišljenja: pojmu, sudu i zaključku, o definiciji i klasifikaciji, kao i o osnovnim metodama saznanja. Logički posmatrano, ekonomskonaučno saznanje, kao saznanje, rezultat je složenog misaonog procesa koji se odvija kao poimanje, suđenje i zaključivanje i predstavlja sistem pojmova, sudova i zaključaka. Budući da ove, osnovne forme mišljenja omogućavaju, kao i strukturisu ekonomskonaučno saznanje, ispunjavanje pedagoškog zahteva koji se tiče celovitosti znanja podrazumeva, najpre, sticanje znanja o njima, podrazumeva logičku obrazovanost kao neophodni uslov za bavljenje naukom, predstavlja kapiju, ili predvorje, uvod u svako naučno istraživanje, ili sticanje naučnog znanja, u obrazovnom procesu. Shvatanje pojma robe, na primer, pretpostavlja prethodno znanje o samom pojmu. Takođe, složene misaone radnje definisanje i klasifikovanje i njihov rezultat definicija i klasifikacija, nešto su što ima fundirajući značaj za svako mišljenje koje pretenduje na naučnost. Logičko-metodološki posmatrano, naučno istraživanje je, između ostalog, složeni proces definisanja i klasifikovanja pojava i procesa, a to, sa svoje strane, podrazumeva prethodno znanje o tome šta je definicija a šta klasifikacija. Treba shvatiti definiciju „definicije“ i „klasifikacije“, kao i pravila definisanja i klasifikovanja, što predstavlja bitan uslov za valjano naučno istraživanje ili za sticanje potpunog naučnog znanja o nečemu.

Primena principa dijalektičke metode u ekonomskonaučnim istraživanjima, što se ne retko i opravdano čini, za svoju pretpostavku treba da ima jasnu svest o dijalektičkoj metodi kao opštoj filozofskoj metodi, koja se suštinski razlikuje od druge, takođe opšte filozofske - metafizičke – metode. Tako i u ovom slučaju prisustvo nečega filozofskog u nefilozofskom, u ekonomskonaučnom radu, u kontekstu govora o potpunom, celovitom znanju, vodi do filozofije, do neophodnog prethodnog filozofskog razjašnjavanja nečega što je oduvek pripadalo filozofiji. Dijalektička metoda, podsećanja radi, nije ni sociološka ni ekonomskonaučna, već filozofska metoda, ali u posebnonaučnim istraživanjima njeni principi mogu imati konkretne načine primene. Ovo, sa svoje strane, učvršćuje tvrdnju o neophodnosti postojanja filozofije kao propedeutičke discipline u sklopu sistema ekonomskog obrazovanja. Budući da se dijalektička metoda, kao opšta filozofska metoda, nalazi u jedinstvu sa opštom filozofskom teorijom, govor o dijalektičkoj metodi i njenim principima zahteva i govor o opštoj teoriji stvarnosti, o njenim osnovnim stavovima. Opšta, filozofska teorija stvarnosti je utemeljujuća za posebnonaučno ovde, posebnoekonomsko mišljenje. Zbog toga filozofsko obrazovanje, kao propedeutičko, treba da sadrži prethodno razjašnjavanje filozofskih (ontoloških) kategorija, neophodnih u

Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja (prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)

ekonomskonaučnom mišljenju za potpuno objašnjavanje kao i shvatanje ekonomske stvarnosti.

Ono što je, kao metodološki sadržaj, zajedničko za sve nauke, kao i za samu filozofiju, predmet je opšte ili logičke (filozofske) metodologije i stoga treba da kao nešto što pripada filozofiji predstavlja važno tematsko područje unutar filozofskog obrazovanja budućih ekonomista. Prisustvo govora o dijalektičkoj metodi ili o osnovnim metodama kao što su analiza i sinteza, indukcija i dedukcija itd. unutar posebnonaučnih, ovde, ekonomskonaučnih, metodoloških sadržaja trebalo bi, stoga, da bude shvaćeno tek kao potenciranje njihovog značaja za konkretna ekonomska istraživanja. Ukoliko je drugačije, onda je reč o otimanju, o prisvajanju, o „ekonomskonaučnom imperijalizmu“ na delu.

Objašnjavanje ekonomskog realiteta pomoću kategorija koje imaju univrzalno-ljudski značaj jer se odnose na bitne dimenzije ljudskog postojanja, na šta pretenduje ekonomska nauka, čini po sebi razumljivu upotrebu sintagmi u ekonomskonaučnom govoru, kao što su, na primer, sintagme: „održivi razvoj“, „teorija slobodnog izbora“, „ekonomski subjekt“, „teorija igara“, „poslovna etika“, „ljudska suština“, „ljudska priroda“, „ljudska vrsta“. Ali, zar „održivi razvoj“ ne pretpostavlja jednu filozofiju razvoja? Zar „teorija slobodnog izbora“ ne pretpostavlja jednu filozofiju slobode? Zar „ekonomski subjekt“ ne pretpostavlja jednu filozofiju subjekta? Zar „teorija igara“ ne pretpostavlja jednu filozofiju igre? Zar „poslovna etika“ ne pretpostavlja jednu filozofiju morala? Zar, najzad, „ljudska suština“, „ljudska priroda“ i „ljudska vrsta“ kao problem ekonomskonaučnog mišljenja, ne pretpostavljaju jednu filozofiju čoveka, jednu filozofsku antropologiju, kao svoje utemeljenje?

Često prisustvo sintagmi u ekonomskoj literaturi kao što su: „ljudska priroda“, „ljudska suština“ ili „ljudska vrsta“, štaviše, definicija političke ekonomije pomoću filozofskoantropološkog pojma koju je dao u svojim *Principima ekonomije* A. Maršal (Alfred Marschall), prema kojoj je politička ekonomija ili ekonomika „proučavanje ljudske vrste u svakodnevnom poslu života“ (Galbraith 1995, 4) tera na zaključak o neophodnosti osvetljavanja filozofskoantropoloških pretpostavki ekonomske nauke. Jer, pozivanje na ove pojmove ne znači ništa drugo nego implicitni zahtev za prethodnim razumevanjem filozofskoantropoloških temelja proučavanja ekonomskog sveta života i homo oeconomicus-a kao njegovog aktera. Ili, drugačije – znači zahtev za prethodnim odgovorom na pitanje: „Šta je čovek?“ Na to pitanje odgovara filozofska antropologija ili filozofija čoveka, kao shvatanje čovekove suštine, onih njegovih bitnih odlika koje ga određuju kao biće među bićima i koja ga čine bićem sui generis. Pitanje čemu filozofskoantropološki sadržaji u obrazovanju budućih ekonomista nalazi, dakle, svoj odgovor u tvrdnji da razumevanje ekonomske stvarnosti nije moguće bez prethodnog razumevanja ljudske suštine. To šta čovek jeste pruža filozofija čoveka. Budući da je filozofska slika čoveka zasnivajuća za

ekonomskonaučno mišljenje, od toga kakva slika leži u osnovi nekog ekonomskonaučnog shvatanja zavisi karakter i orijentacija toga shvatanja. Filozofskoantropološke teorije su utemeljujuće za shvatanje „subjektivne“ strane ekonomskog totaliteta. Isto tako, s obzirom na to da je ono što se određuje kao objektivitet, ekonomska stvarnost, strukturisano od ljudi, pojedinačnih subjekata, poimanje i razumevanje tog objektiviteta nije moguće bez određene teorijske (filozofske) slike čoveka. Savremeno shvatanje ekonomske nauke kao nauke o racionalnom ekonomskom izboru opredeljuje smer ekonomskonaučnih istraživanja zahtevajući fokusiranje na ponašanje ljudi i oslanjanje na psihologiju kao podržavajuću disciplinu. Pri tome se pokazuje kako nijedan oblik ljudskog ponašanja nije irelevantan za razumevanje ekonomskog sveta života, te da problem razumevanja ekonomskog ponašanja ljudi vodi, najpre, do filozofske antropologije koja razotkriva dimenzije ljudske suštine, koje se, pak, manifestuju kroz različite oblike ljudskog ponašanja – ovde - homo oeconomicusa, u različitim okolnostima. To, drugim rečima, znači da potpuno saznavanje homo oeconomicusa (naročito homo consumensa), čemu tendira ekonomskonaučno mišljenje, za svoju pretpostavku ima sagledavanje ekonomske stvarnosti polazeći od čoveka, shvaćenog u njegovoj totalnosti. A to, opet, znači, dolaženje do svesti o fundirajućem značaju filozofske antropologije za ekonomsku nauku. Ali, svakako, jedne razvijene, izgrađene i razrađene filozofske antropologije koja kao uspešna sinteza objedinjava sve postojeće slike čoveka i tako nadilazi sva pojednostavljivanja i prenaglašavanja, koja, dakle, posmatra čoveka kao nerazdeljenu suštinu, kao složenu, slojevitou strukturu i kao dijalektičko jedinstvo odredaba, svega onoga što sačinjava čoveka kao biće sui generis.

Čemu istorijskofilozofski sadržaji u procesu obrazovanja budućih ekonomista? Kakav je njihov značaj za izučavanje ekonomske teorije? Odgovor na ovo pitanje može se pronaći u shvatanju V. Vindelbanda (Wilhelm Windelband). Prema Vindelbandu, istorija filozofije „uči, kako su se iskivali pojmovni oblici, u kojima mi svi pomišljamo i prosuđujemo svijet našeg iskustva i u svakidašnjem životu kao i u posebnim znanostima.“ (Windelband 1978, knj. I, 48.). Zbog toga je, prema njemu, „poznavanje povijesti filozofije nužni zahtjev ne samo za svako naučno odgajanje, nego i za svako obrazovanje uopće.“ (Windelband 1978, knj. I, 48). Ali, ima još jedan argument, koji ide u prilog tvrdnji o neohodnosti prisustva filozofije, kao posebne, propedeutičke, discipline, u sklopu sistema ekonomskog obrazovanja, a koji se nalazi u samoj ekonomskoj nauci – u filozofskom poreklu ekonomskih teorija. Radi se o problemu rađanja jedne nauke, o nastajanju ekonomskih ideja u krilu filozofije. To je pitanje o počecima ekonomije, jedne društvene nauke, koja se (zajedno sa sociologijom) odvojila od korpusa praktične filozofije u drugoj polovini 18. veka (Habermas 1980, 295). Od toga vremena ekonomija nastavlja da se samostalno razvija. Međutim, ne bez uticaja filozofije. Svi filozofi kao i svi ekonomski teoretičari se slažu u tome da se prva razmišljanja o ekonomskim pojavama nalaze u učenjima najstarijih filozofa, u antičkoj Grčkoj. Ali, svi filozofi (ne i ekonomisti!) se slažu i u tome da je za razumevanje nekog

**Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja
(prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)**

filozofskog citata, kao sadržaja ekonomske literature, neophodno prethodno razumevanje polaznih principa filozofa koji se citira. Da bi se razumeo smisao, na primer, neke Platonove ideje, neki citat iz njegove *Države*, koji se izlaže u sklopu prikazivanja razvoja ekonomske misli, neophodno je prethodno upoznavanje, u obrazovnom procesu, sa osnovnim karakteristikama Platonovog filozofskog sistema. Drugačije – navođenje neke Platonove rečenice istrgnute iz konteksta, iz celokupnog sadržaja njegove *Države*, bez prethodnog znanja o osnovnim idejama njegove filozofije, koje treba da podupire znanje o njegovim ekonomskim idejama i koje objašnjava te, ekonomske, ideje, bilo bi tek instrumentalizovanje Platona, upotreba Platona u naučne svrhe, što oduzima mogućnost istinskog shvatanja njihovog značenja. Filozofija je misao svoga vremena. Ekonomska teorija, takođe. Prema B. Bošnjaku, istorija filozofije je „suma filozofije...sve ono što je filozofija bila“, „opći pojam filozofije“ i „spoznata prošlost jednog razvoja“ (Bošnjak 1977, 212). Istorija filozofije je nešto što, kao znanje, treba da prethodi razgovoru o filozofiji danas. Jer, savremene filozofske ideje i shvatanja ne mogu se razumeti bez znanja o celokupnoj prethodnoj filozofiji. I za istoriju ekonomske misli moglo bi se kazati da je saznata prošlost jednog razvoja. Danas je opšteprihvaćeni stav da je poznavanje celokupne prethodne istorije ekonomske misli nužan uslov za proučavanje i razumevanje savremenih tokova i tendencija u ekonomskoj nauci. Zbog toga je istorija ekonomskih teorija fundamentalna disciplina u ekonomskom obrazovanju. Ali, s obzirom na to da u sistemu teorijskog znanja filozofija i ekonomska nauka postoje na način prožimanja, kao i međusobnog uticaja, uzajamne plodotvornosti ideja, koji je u osnovi njihovog razvitka, kao i da istorija filozofije sadrži istoriju ekonomske teorije, proučavanje ekonomske misli uključuje razumevanje istorijske veze između filozofije i ekonomske nauke. A to pretpostavlja uključivanje, prisustvo istorijskofilozofskih sadržaja, kao propedeutičkih, dakle, obaveznih, u ekonomsko obrazovanje.

Prethodno izučavanje sadržaja istorije filozofije nužna je pretpostavka izučavanja ne samo istorije ekonomske misli, nego i složene filozofskoekonomske problematike, koja izrasta iz susreta filozofije i ekonomije. Filozofija ekonomije i ekonomska nauka su komplementarne. Radi se o zajedničkom predmetu i o dva različita teorijska nivoa istraživanja. Budući da je bitan uslov za razumevanje filozofskoekonomske problematike, u nastavnom procesu, prethodno savladano, sa jedne strane, osnovno filozofsko znanje, a sa druge strane, ekonomskoteorijsko, Filozofija ekonomije, kao nastavna disciplina, trebalo bi da se nalazi, zajedno sa ostalim izbornim neekonomskim komplementarnim disciplinama, na jednoj od viših godina studija ekonomije. Tako se, kada je reč o filozofskim sadržajima na piramidi znanja u procesu ekonomskog obrazovanja, osnovno filozofsko znanje, kao predznanje, kao pretpostavka razumevanja sadržaja ekonomske nauke kao i filozofskoekonomskih sadržaja, nalazi na samom dnu piramide, dok filozofskoekonomsko znanje predstavlja nadgradnju, obogaćivanje ekonomskog znanja filozofskim sagledavanjima kompleksne problematike ekonomske nauke.

Kao, po svojoj intenciji, stanovište celine, filozofija ekonomije ide za tim da svoj predmet sagleda u njegovoj sveobuhvatnosti, da osvetli i istraži sve dimenzije pojma „ekonomija“. Ali, cilj filozofskoekonomskog mišljenja zavisi bitno od toga kojoj provenijenciji pripada onaj ko se bavi filozofskim istraživanjima ekonomije. Jer, intelektualni imperijalizam principa korisnosti i racionalnosti ne samo da određuje shvatanje predmeta savremene ekonomske nauke, nego, štaviše, pretenduje na određivanje i samog predmeta filozofskoekonomskog mišljenja. Problematski sklop filozofskoekonomskih istraživanja u mnogome je određen definicijom ekonomske nauke, pa reduktivni karakter ekonomskonaučnog mišljenja utiče na to da i sama filozofija ekonomije poprimi isto takav, reduktivni karakter. Ekonomskonaučni imperijalizam se, po svemu sudeći, proširio i na samu filozofiju ekonomije, diktirajući joj tematiku kojom treba da se bavi. Tako, prema jednom određenju problema i zadataka filozofije ekonomije, jedno od osnovnih pitanja je pitanje mogućnosti upoređivanja različitih nivoa blagostanja u okviru ekonomskih termina, kao i poteškoće u postizanju funkcije društvene dobrobiti, te u razumevanju koncepcije slobodnog ekonomskog aktera koji vrši izbor na tržištu. (Blackburn 2005, 109) Osnovne kategorije ovako shvaćene filozofije ekonomije jesu blagostanje, korisnost (dobrobit) i izbor, što sužava raspon problema kojima bi filozofskoekonomsko mišljenje trebalo da se bavi. Pozitivističko i pragmatističko shvatanje filozofije, kao i same ekonomske nauke, u osnovi je ovako redukovano određeno problematike filozofskoekonomskog mišljenja, dok je posledica „ekonomskonaučnog imperijalizma“ postajanje filozofije ekonomije ekonomskom disciplinom, ili konstitutivnim delom ekonomske nauke, čime joj je oduzeto pravo da bude ono po čemu jeste *filozofija* – meta-teorijsko mišljenje, humanistička misao i radikalna kritika. Filozofija ekonomije je kritika ekonomije shvaćene sveobuhvatno, dakle, kritika koja uključuje i ekonomski imperijalizam u svim oblicima njegovog ispoljavanja.

Literatura

1. Barac, N., Milovanović, G. (2006) *Strategijski menadžment logistike*. Niš: SKC.
2. Blackburn, S. (2005) *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
3. Bošnjak, B. (1977) *Sistematika filozofije*. Zagreb: Naprijed.
4. Bujanja, P. (1999) *Filozofija*. Niš: Univerzitet u Nišu.
5. Windelband, W., Heimsoeth (1978) *Povijest filozofije*. Zagreb: Naprijed.
6. Vojna enciklopedija (1973) Beograd: Vojnoizdavački zavod.
7. Vujaklija, M. (2002) *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
8. Galbraith, J. K. (1995) *Ekonomija u perspektivi*. Zagreb: Mate.
9. Erl, V. Dž. (2005) *Uvod u filozofiju*. Beograd: Dereta.
10. Zaječaranović (1992) *Uvod u filozofiju*. Niš: Prosveta.
11. Kozlovski, P. (2003) *Vodič kroz filozofiju*. Beograd: Plato.
12. Lenjin, I. V. (1960) *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*. Beograd: Kultura.

**Filozofija i ekonomija: Filozofija na piramidi znanja
(prilog kritici „ekonomskog imperijalizma“)**

13. Lukacs, G. (1959) *Mladi Hegel*. Beograd: Kultura.
14. Manić, S. (2009) *Kontroverze o ekonomskoj metodologiji*. Beograd: Admiral Books.
15. Habermas, J. (1980) *Teorija i praksa*. Beograd: BIGZ.
16. Habermas, J. (1986) *Tehnika i znanost kao „ideologija“*. Zagreb: Školska knjiga.
17. Hegel (1973) *Nauka logike*. Beograd: Prosveta.
18. Veljak, L. (2002) Razvoj, modernizacija i civilno društvo. Treći program br. 113- 114. Beograd.
19. Zuidervvaart, L. (2007) *Social Philosophy after Adorno*. Cambridge: Cambridge University Press.

**PHILOSOPHY AND ECONOMICS:
PHILOSOPHY ON THE PYRAMID OF KNOWLEDGE
(appendix to the critique of „economic imperialism“)**

Abstract: The subject of this paper is the relation between philosophy and the world of knowledge which is apparently obvious in the relationship between philosophy and economic science. From the critical discourse about this problem sprang the need for a more complete and deeper insight into this complex relation within the context of economic education. Attitude towards philosophy within scientific circles, which is significantly anti-philosophical, is reflected on the educational process itself and, thus, academic education (economic education as highlighted here) takes place within apparently dominant anti-philosophical spirit – philosophy is understood as something redundant and useless. Thinking about defiance and ignorance of the significance of philosophical education of economic experts, as far as economic practice and management are concerned, brings about the conclusion that this anti-philosophical attitude towards philosophy represents a dimension of expression of wrong kind of consciousness which economic-scientific thought is permeated by. “Economic-scientific imperialism” which is evident in the relation between philosophy and economic science significantly determines understanding of the importance of philosophy within the system of economic-scientific knowledge. Whereas the founding importance of philosophy for economic-scientific knowledge is ignored, which causes philosophy as a compulsory propedeutic discipline to disappear from curricula of educational processes intended to educate economic experts, on the other hand we witness so-called omnipresence of „philosophy“ within economic disciplines themselves – boundless intellectual imperialism of economic utility and rationality principle which shapes the very economic-scientific knowledge which degrades the dignity of philosophy as much as possible.

Keywords: science, philosophy, economics, economic science, knowledge, education, world economic crisis.